

चीनचा वाढता जागतिक प्रभाव

पुरन्दरे चन्द्रशेखर

एकूण चित्र पाहता चीनचा शिरकाव मुळातच दुबळ्या असलेल्या देशांमध्ये होताना दिसतो आहे. या देशांमध्ये व्यवस्था कमकुवत असते. जनतेचे भले करण्याची सरकारची इच्छा असते असे गृहीत धरले तरी ती अंमलबजावणी नीट होत नाही. त्यात भ्रष्टाचार, दिरंगाई हे घटक. चीनचा सहभाग आज केवळ व्यावहारिक दिसतो, नैतिक नाही. (तो दीर्घकालीन राजकीय असावा - श्रीलंका, पाकिस्तान) 'तुमची व्यवस्था तुम्ही सुधारा' हा आज अघोषित दृष्टिकोन आहे. तुलनेत पश्चिमेतील व्यापार करू पाहणाऱ्या कंपन्यांचे अविकसित देशाशी वर्तन निराळे असते. व्यापार नैतिक हवा हा निदान धोरणात्मक आग्रह असतो... चीनकडून ही अपेक्षा ठेवता येत नाही. जेथे देशांतर्गत धोरणच मानवी हक्क मानत नाही तो देश बाहेर ते पाळेल हा भ्रम आहे. **OBOR** ची तपासणी मानवी हक्कांखेरीज इतरही कसोट्यांवरही केली पाहिजे.

प्रस्तावना

एकविसाव्या शतकातील महत्त्वाची आंतरराष्ट्रीय प्रक्रिया म्हणजे चीनचा वाढता विस्तारवाद. या प्रकल्पाला One Belt One Road (OBOR) किंवा Belt Road Initiative (BRI) म्हटले जाते. आजच्या अंदाजानुसार हा प्रकल्प पूर्ण होईल तेव्हा जगातील ६०हून अधिक देश आणि साडेचार अब्ज लोक याने प्रभावित होतील. (जगाची लोकसंख्या साडेसात अब्ज) एकूण जगाच्या उत्पन्नाच्या ३० टक्के उत्पन्न हा प्रकल्प देईल. मानवी इतिहासातील या सर्वात महत्त्वाकांक्षी प्रकल्पाचा संक्षिप्त आढावा समाज-संसाधन या संदर्भात लेखात घेतला आहे.

प्रकल्पाला लष्करी विस्तार, राजकारण असेही पैलू आहेत. त्याचा विचार येथे केलेला नाही.

प्रकल्पाचा एकूण व्याप जगभर अनेक नवे रस्ते, रेल्वे, बंदरे येतील. ते अनेक देशांच्या सीमा पार करतील व व्यापाराचे नवीन मार्ग सुरु होतील. जमिनीवर होणारे

नवीन मार्ग यांना belt म्हटले जाते, समुद्रमार्गे नवीन बंदरे एकमेकांशी जोडली जातील. त्या मार्गांना road म्हटले जाते. या road ने चीनचा दक्षिण भाग एका बाजूला दक्षिण पूर्व आशियाशी जोडला जाईल आणि दुसरीकडे आफ्रिकेपर्यंत जाईल.

पहा OBOR नकाशा.

खंडानुसार OBOR ज्या देशांत सक्रिय आहे/होईल.

दक्षिण आशिया	भारत, पाकिस्तान, अफगाणिस्तान, बांगलादेश, म्यानमार, श्रीलंका, नेपाळ, भूतान, मालदिव्व
दक्षिण-पूर्व आशिया	इंडोनेशिया, थायलंड, मलेशिया, व्हिएतनाम, सिंगापूर, फिलिपिन्स, कंबोडिया, लाओस, ब्रुनाई, पूर्व तिमोर
मध्य आशिया	कझाकस्तान, उझबेकिस्तान, तर्कमेनिस्तान, किर्गिझिस्तान, ताजिकिस्तान
पश्चिम आशिया मध्य-पूर्व आणि उत्तर आफ्रिका	सौदी अरेबिया, एमिरेट्स, ओमान इराण, तुर्कस्तान, इस्रायेल, इजिप्त, वुनवेत, इराक, कटार, जॉर्डन, लेबानन, बहारिन, येमेन, सीरिया, पॅलेस्टाईन
मध्य आणि पूर्व युरोप	पोलंड, रोमानिया, चेक रिपब्लिक, स्लोवाकिया, बल्गेरिया, हंगेरी, लाट्विया, लिथुआनिया, स्लोवेनिया, इस्टोनिया, क्रोएशिया, अल्बेनिया, सर्बिया, मॅचेडोनिया, बोस्निया आणि हर्जेगोविना
आधीच्या सोव्हिएत युनिअन मधील देश इतर देश	युक्रेन, अझरबैजान, अर्मेनिया, बेलारस, जॉर्जिया, मोल्डोवा रशिया, मंगोलिया

प्रामुख्याने देशोदेशी पायाभूत यंत्रणा (infrastructure) उभी केली जाईल - रस्ते, रेल्वे, उर्जा निर्मिती वगैरे. त्याबरोबर अनेक देशातून तेल व नैसर्गिक वायू निर्मितीला प्राधान्य असेल. हे इंधन बहुत: चीनला जाईल.

हा प्रकल्प सुरू झाला आहे. आजवर १.३ ट्रिलियन डॉलर्सची गुंतवणूक झालेली आहे. (१ ट्रिलियन म्हणजे एकावर १२ शून्ये) त्याच्या अर्थकारणाकडे पहाता आजवर जगात असे प्रकल्प श्रीमंत राष्ट्रे मदत म्हणून गरीब राष्ट्रांसाठी करत असत किंवा परदेशी कंपन्या एखाद्या देशात गुंतवणूक करत असत. चीनचे

तंत्र ते नाही. प्रकल्पाला लागणारा पैसा कर्जपुरवठा या स्वरूपात असेल. या प्रकारच्या या प्रमाणावरील कर्ज पुरवठ्याचे संभाव्य परिणाम काय असतील हे अनिश्चित आहे. पुढे श्री लंकेच्या उदाहरणावरून हे स्पष्ट होईल. प्रकल्पाबरोबर देशोदेशीच्या स्थानिक परिस्थितीनुसार अडथळे, भ्रष्टाचार, पर्यावरणाची हानी, विस्थापित असे सगळेच संलग्न प्रश्न उभे रहायला सुरुवात झाली आहे.

हा प्रकल्प कशासाठी चीनची अंतर्गत प्रगती पुरेशी झाली आहे, बांधकाम, रेल्वे, उर्जास्रोत वगैरे मूलभूत यंत्रणा अस्तित्वात आली आहे व ती निर्माण करण्याचे तंत्रज्ञान उपलब्ध आहे. त्या दृष्टीने देशांतर्गत प्रगतीला आता फारसा वाव नाही. म्हणून जागतिक बाजारपेठेकडे वळण्याची जरूरी आहे. तसेच वरकड पैसा खूप आहे. दुसऱ्या बाजूला, अविकसित देशांच्या दृष्टीने या यंत्रणेची अतिशय जरूरी आहे. त्यासाठी त्यांच्याकडे पैसा नाही. त्यामुळे आफ्रिका, पूर्व युरोप, मध्य आशिया या प्रदेशातील देश चीनच्या स्वागताला उत्सुक आहेत. एका तर्कानुसार चीनचे चलन जागतिक चलन व्हावे ही महत्त्वाकांक्षा या प्रकल्पामागे आहे.

खंडवार चित्र

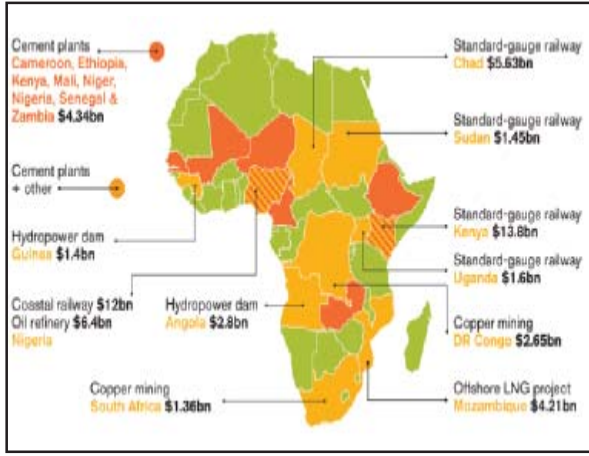
आफ्रिका चीन हा आफ्रिकेत infrastructure विकसित करणारा सगळ्यात मोठा गुंतवणुकदार आहे. ही गुंतवणूक OBOR च्या आधीपासून सुरू झाली, आता OBOR मुळे तिने जोर धरला आहे. कारण देशोदेशीच्या विस्कळित प्रकल्पांना एक चौकट मिळाली आहे. २००० साली चीनची आफ्रिकेतील गुंतवणूक २० बिलियन डॉलर्स होती, ती २०१४ला २२० बिलियन डॉलर्स झाली. (एक बिलियन म्हणजे एकावर नऊ शून्ये) रस्ते, वीज, पाण्याचे नियोजन असे मूलभूत प्रकल्प, तंत्रज्ञान, बांधकाम इत्यादीसाठी चीन पैसा देत आहे. आफ्रिकेत असे सुमारे तीन हजार प्रकल्प चालू आहेत.

यामुळे आफ्रिकन देशांची कर्जे वाढत आहेत. हे देश ही कर्जे फेडणार कशी आणि कधी या प्रश्नाने काही देशांत गंभीर रूप धारण केले आहे. अंशतः तरी

कर्जमाफी करावी किंवा कर्जाच्या परतफेडीची मुदत वाढवावी, सुरुवातीच्या अटी शिथिल कराव्यात अशा मागण्या जोर धरत आहेत. कर्जमाफी झाली नाही तर ते ओझे शेवटी अंशतः तरी सामान्यांवर पडणे शक्य आहे.

खालील चीन-आफ्रिका नकाशा देशवार गुंतवणूक व तेथील प्रमुख प्रकल्प दाखवतो.

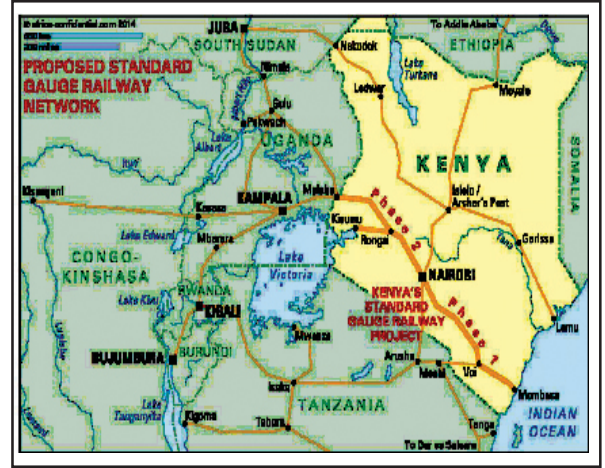
यातील केनियाचे उदाहरण घेतले आहे.

केनिया – standard gauge रेल्वे – राजधानी
नैरोबी एका बाजूला मलाबा शहराला जोडेल. ते शहर केनियाच्या पश्चिमेला युगांडाच्या सीमेवर आहे. पूर्वेकडे मोंबासा या भारतीय महासागरावरच्या बंदराला नैरोबी जोडली जाईल. यात १४ बिलियन डॉलर्सची गुंतवणूक असेल. केनियातील अनेक अंतर्गत शहरेही जोडली जातील. त्यामुळे चीनला केनियात मोठी अंतर्गत बाजारपेठ उपलब्ध होईल आणि पूर्व आफ्रिकन देशांनाही उर्वरित जगाशी संबंध प्रस्थापित करता येईल. (हे खालील नकाशावरून दिसावे) हा केनियाच्या १९६३च्या स्वातंत्र्यानंतरचा सगळ्यात मोठा प्रकल्प. २०१३ला तो सुरु झाला.

केनियातील रेल्वे

प्रकल्पावर सुरुवातीपासून भ्रष्टाचाराचे आरोप सुरु झाले. शासकीय अधिकाऱ्यांनी खुल्या निविदा न मागवता एकाच कंत्राटदाराला कंत्राट दिले, वगैरे. या चौकशीसाठी संसदीय समिती नेमली गेली. आताच्या अंदाजानुसार या

रेल्वे-रूळांची किंमत ५.६ मिलियन डॉलर्स प्रति किलोमीटर येईल. (एक मिलियन म्हणजे दहा लाख) आंतरराष्ट्रीय प्रमाण दोन मिलियन डॉलर्स आहे तर शेजारच्या इथियोपियाने अधिक चांगल्या दर्जाची रेल्वे ४.८ मिलियन डॉलर्स प्रति कि.मी. मध्ये अधिक अवघड प्रदेशात बांधली.

चीने स्थानिक कंत्राटदारांकडून किमान ४० टक्के सामग्री घेण्याचे आश्वासन दिले होते, ते पाळले नाही असा दुसरा आरोप.

प्रकल्पाचा आवाका आणि भ्रष्टाचार याचे हे केनियातील उदाहरण. थोड्याफार फरकाने हाच प्रकार इतर देशात आहे. केनियात अनेक प्रकल्प चालू आहेत किंवा प्रस्तावित आहेत. त्यात कोळशापासून वीज-निर्मिती, wind farms, thermal power, इत्यादी. शिवाय काही मोठे पूल बांधणे, वगैरे.

केनिया खालोखाल टांझानियातही मोठी गुंतवणूक आहे. – मुख्यतः मोबाईलफोन network, ऊर्जा निर्मितीचे प्रकल्प, हॉस्पिटल्स, विद्यापीठातील मुलांसाठी होस्टेल्स, बस-वाहतूक सुधारणा, रस्ता-बांधणी, इत्यादी. गुंतवणूक – एक बिलियनहून अधिक डॉलर्स.

टांझानिया-रवांडा-बुरुंडी - तीन देशांना जोडणारी रेल्वे – साडेसात बिलियन डॉलर्स, झिम्बाब्वे – वीज निर्मिती २.३ बिलियन डॉलर्स, इत्यादी आफ्रिकेतील इतर.

एक गोष्ट इथे नमूद करायला हवी – साधारणतः

जगात असे चित्र माध्यमे व राजकारणी उभे करतात की आफ्रिका खंड उद्या चीनची वसाहत होईल. हे अर्धसत्य आहे. चीनच्या एकूण जागतिक व्यापाराच्या मानाने त्याचा आफ्रिकेबरोबरचा व्यापार ४ टक्केहून कमी आहे आणि गुंतवणूक ३ टक्केहून कमी आहे. या तुलनेत आफ्रिकेचा चीनबरोबरचा व्यापार त्या खंडाच्या एकूण जागतिक व्यापाराच्या पंचवीस टक्के आहे. म्हणजे चीन आफ्रिकेवर अवलंबून असण्यापेक्षा आफ्रिका चीनवर जास्त अवलंबून आहे, इतपत म्हणता येईल. याला जोडून असे म्हटले जाते की चीन आफ्रिकेतील संसाधनांची खरेदी करत आहे. हा ब्रिटन, फ्रांस, हॉलंड वगैरे राष्ट्रांच्या वसाहतींच्या काळासारखाच प्रकार आहे. त्यातही संपूर्ण तथ्य दिसत नाही. '९५ पासूनचा आढावा घेता, चीनची गुंतवणूक नैसर्गिक संसाधने (प्रामुख्याने खनिजे) खरेदी करण्यापासून आता उत्पादनात गुंतवणूक करण्याकडे वळली आहे. संसाधन-समृद्ध देशांपेक्षा आफ्रिकेतील ज्या देशांची अर्थव्यवस्था वेगाने वाढत आहे, त्या देशांत उत्पादन केंद्रे वसवण्यासाठी चीन वळत आहे. दुसरा आक्षेप म्हणजे, चीन हुकूमशाही राष्ट्रांकडे वळतो कारण तेथे निर्णय-प्रक्रिया व्यक्ती-केंद्रित असल्याने लोकशाहीपेक्षा त्वरित असते. हे खरे असावे. तिसरा मुद्दा म्हणजे चिनी गुंतवणूक स्थानिक अर्थव्यवस्था विचारात घेत नाही. त्या व्यवस्थेपासून ती गुंतवणूक अलिप्त रहाते. उदा. आपल्याकडे आदिवासी / वनवासी क्षेत्रात SEZ वसवणे. या सर्व आक्षेपांत थोडे बहुत सत्य आहे पण त्यावरून सरसकट निष्कर्ष काढता येत नाही. स्थानिकांना नोकऱ्या मिळणे, स्थानिक बाजाराला मालाचा पुरवठा होणे आणि स्थानिक व्यापाराची अधिक सुलभ साखळी बांधणे – या शक्यता आहेत. काही अभ्यासांनुसार इथिओपियातील उत्पादनक्षेत्रातील चीनचा हस्तक्षेप स्थानिकांना फायदेशीर ठरला आहे. ती श्रेयस्कर शक्यता नायजेरिया, घाना आणि टांझानिया देशातही संभवते. मेख अशी की त्यासाठी चीन नाही तर ती सरकारे लोकाभिमुख हवीत. ती क्वचितच असतात.

मध्य आशिया वरील तक्त्यात दिलेले देश.

यातला तुर्कस्तान सगळ्यात विकसित आहे. तेथे किमान ३५ बिलियन डॉलर्सचे प्रकल्प वेगवेगळ्या टप्प्यावर आहेत. ते प्रामुख्याने वाहतूक, दळणवळण (logistics) व वैद्यकीय सेवात आहेत. शिवाय शाहदेनिझ या अझरबैजान मधील वायू प्रकल्पाची पाईपलाईन तुर्कस्तानला, जॉर्जियाला व नंतर युरोपला वायू आणेल. यात गुंतवणूक २८ बिलियन डॉलर्स. इतर देशातील प्रकल्प उर्जा, पाणी आणि सांडपाण्याचे नियोजन, वाहतूक, सामाजिक सेवा, खाणकाम आणि tele communications. दुसरी एक पाईपलाईन ६.७ बिलियन डॉलर्समध्ये चीन मध्य आशियाला जोडेल.

यातील महत्त्वाचा मुद्दा म्हणजे, एकाच दिशेने होणारा कच्च्या मालाचा पुरवठा चीनला होईल. अशा व्यापाराने दोन देशांत दीर्घकालीन देवघेव बहुधा कठीण जाते. कारण आज संसाधनांवर चीनचे नियंत्रण आहे. प्रकल्प बांधले जात आहेत. पण त्या विशिष्ट देशाची क्षमता तो – प्रकल्प चालवण्याची नसली, बाजार बदलला किंवा कच्च्या मालाचा पुरवठा आटला की चीन तेथून पाय काढून घेणे शक्य आहे.

नवीन रेशमी मार्ग प्राचीन silk road म्हणजे चीनहून रेशीम इतर देशांना ज्या मार्गे जात असे तो मार्ग. नवीन प्रकल्प म्हणजे या सिल्करोडवर रेल्वे बांधणे. तो रेल्वे मार्ग उरुच्ची या चीनमधील पश्चिमेतील शहरापासून कझाकस्तान, किर्गिझस्तान, उझबेकिस्तान, तर्कमेनिस्तान आणि इराण या देशांपर्यंत जाईल. नंतर तुर्कस्तान आणि शेवटी युरोपपर्यंत पोचेल. ही रेल्वे चीनच्या आंतरराष्ट्रीय standard gauge ची असेल. इराण सोडता, बाकी सगळ्या देशात रशियन काळातील broad gauge रेल्वे आहे. त्यामुळे हे काम टप्प्याटप्प्यात होईल.

या प्रत्येक देशात निरनिराळी परिस्थिती आहे. काही ठिकाणी infrastructure कमकुवत असते. उदा. किर्गिझीस्तान मधील तेलखाण फक्त ६% उत्पन्न

करू शकलेली आहे. तुर्कस्तानमध्ये वीज-पाणी पुरवठा अनियमित आहे, शहरातील रस्ते खराब आहेत, वाहनांची कोंडी होते. काही देशांत कायदा अंमलबजावणी कमकुवत असते त्यामुळे करार न पाळणाऱ्या कंत्राटदरांवर कारवाई होत नाही. काही ठिकाणी हुकूमशाही असल्याने सध्याच्या हुकूमशहानंतरची परिस्थिती अनिश्चित असते, भ्रष्टाचार असतो, व्यापार पारदर्शक नसतो वगैरे.

युरोप युरोपमधील एक सामाजिक उदाहरण म्हणून सर्बिया देश घेऊ. हा युरोपातील सगळ्यात गरीब देश. सर्बिया आधीच्या युगोस्लावियाचा भाग – ती साम्यवादी राजवट. ती गेली. तेथील एक स्टील बनवणारा कारखाना एका अमेरिकन कंपनीच्या मालकीचा होता. तिने तो सरकारला विकला. तो चीनने सरकारकडून विकत घेतला. या कारखान्याबाबत स्थानिकांची चीन आणि अमेरिकेची तुलना पहाण्यासारखी आहे. संपूर्ण आयुष्य साम्यवादाखाली गेल्यावर भांडवलशाही वाईट हा सुरुवातीचा स्थानिक समज होता. मग या लोकांना अमेरिकन मालकाखाली काम करावे लागले. त्यांना अमेरिकन management खुली वाटली. कामगारांना मान दिला जात असे, पगार चांगले होते. चिनी मालकी आल्यावर यात फरक पडला आहे. मालक आणि कामगार यांच्यात संवाद नाही, कामगारांच्या नेमणुकांच्या शर्ती गुप्त असतात, त्यांचे हक्क कमी झाले आहेत, कारखान्यातील कामगार-सुरक्षा कमी झाली आहे आणि मालक त्याबाबतीत कामगार कायदे पाळत नाहीत. आणि ही स्थिती युरोपमध्ये.

(OBOR अंतर्गत नाही पण मध्यंतरी आफ्रिकेतील एक चिनी कंपनी खाण कामगारांना कशी वागवत असे हे बाहेर आले. स्थानिक कामगार वेढबिगारीवर असत. चिनी कंपनीला एक स्थानिक कंत्राटदार हे मजूर पुरवत असे. तो मजूरांकडून वेतनातून काही टक्का स्वतःचे कमिशन वसूल करत असे. वस्तुतः तो चिनी कंपनीचा कंत्राटदार. त्याला त्या कंपनीकडून पैसा मिळत असेच. मजूर-चिनी कंपनी हे आमनेसामने कधीच आले नाहीत. तसे ते येणे चिनी कंपनीला सोयीचेही नाही. पण

विशेषतः तेथील सरकार अक्षम असल्याने, कामगारांना न्याय्य वागवले जाईल याची जबाबदारी त्या चिनी कंपनीवरच पडते आणि ती जबाबदारी कंपनी स्वीकारत नाही हे उघड आहे.)

सर्बियाबाबत दुसरा एक प्रश्न आहे. तेथील कोसोवो हा प्रांत स्वतःला स्वतंत्र देश मानतो आणि ते युरोपला मान्य आहे, सर्बियाला नाही. सर्बियाच्या मते कोसोवो त्यांचाच प्रांत आहे. चीन सर्बियाशी करार करतो याचा अर्थ तो कोसोवोवरील सर्बियाचा हक्क मान्य करतो असा होतो. त्यामुळे युरोप आणि चीन एकमेकांविरुद्ध उभे रहातात. हाच प्रश्न काश्मीरबाबत. ते पुढे स्पष्ट होईल.

भारतीय उपखंड

भारत – प्रथम हे स्पष्ट करायला हवे की भारत OBOR प्रकल्पात सामील झालेला नाही. यावर्षीच्या चीनमधील OBOR परिषदेत भारत हा एकच देश अलिप्त राहिला. प्रमुख कारण म्हणजे चीन-पाकिस्तानचा OBOR अंतर्गत एक प्रस्तावित महामार्ग विवाद्य काश्मीरमधून जातो. China Pakistan Economic Corridor - CPEC. म्हणजे चीन पाकिस्तानचा काश्मीरवरील त्या भागाचा हक्क मान्य करतो. ते भारताला मंजूर नाही.

OBOR नावाखाली नाही पण चीनची भारतातील गुंतवणूक वाढत आहे. २०११ला भारतातील परदेशी गुंतवणुकीच्या क्रमवारीत तो ३५व्या क्रमांकावर होता, २०१४ला २८ तर आज १७व्या क्रमांकावर आहे.

२००० ते २०१६ पर्यंत भारतातील चीनची गुंतवणूक १.६७ बिलियन डॉलर्स होती. ती २०१७ मध्ये ८ बिलियन डॉलर्सवर गेली. (भारतातील एकूण परदेशी गुंतवणूक ३४२ बिलियन डॉलर्स.) '१६ साली दोन देशातील व्यापार ७१ बिलियन डॉलर्स, '१७ साली ८४ बिलियन होता. दोन देशातील व्यापारात चीन ते भारत निर्यात ही भारत ते चीन निर्यातीपेक्षा ५९ बिलियन डॉलर्सने जास्त आहे. ही तूट भरून काढण्यासाठी चीनला

आवश्यक असणारे उत्पादन भारतात व्हावे व ते भारताने चीनला निर्यात करावे असा भारताचा प्रयत्न आहे.

२०१४ ला व मागच्या वर्षीही वाणिज्य मंत्र्यांनी (आधी निर्मला सीतारामन मग सुरेश प्रभू) चीनला भारतात अधिक गुंतवणूक करण्याचे आवाहन केले. त्यासाठी विशेष SEZ, विशेष सवलती देण्याचे आश्वासन दिले. हे झालेच तर त्याचे विस्थापन, पर्यावरण इत्यादी संकेत विदित आहेतच. पुढच्या पाच वर्षात सुमारे ६०० चिनी कंपन्या भारतात ८५ बिलियन डॉलर्स गुंतवतील, त्याने सुमारे ७ लाख रोजगार वाढतील असा आजचा अंदाज आहे. यातील साडेसात बिलियन डॉलर्स भारतात आलेही आहेत आणि त्यांनी एक लाख रोजगार निर्माण केले आहेत असा भारत सरकारचा दावा आहे. भारतात आता जे एकूण विदेशी गुंतवणुकीचे प्रस्ताव आहेत, त्यातील ४२ टक्के चीनचे, २४ टक्के अमेरिकेचे आणि ११ टक्के ब्रिटनचे आहेत.

चिनी गुंतवणूक अनेक क्षेत्रात आहे. एका अंदाजानुसार तिची साधारण टक्केवारी अशी – वाहने – ४० टक्के, धातू उद्योग – १७ टक्के, वीज – ७ टक्के, बांधकाम – ५ टक्के, सेवा क्षेत्र – ४ टक्के.

पाकिस्तान

भारत-अमेरिका आर्थिक संबंधांना व भारताला शह म्हणून चीनची पाकिस्तानशी आर्थिक जवळीक आहे. तिचे प्रमाण म्हणजे वर उल्लेख केलेला OBOR अंतर्गत CPEC. (४५ बिलियन डॉलर्स). यात प्रामुख्याने रेल्वे, रस्ते आणि बंदरे यात गुंतवणूक होईल. काश्मीरमधून महामार्गाखेरीज या प्रकल्पांतर्गत ग्वदार बंदराविषयी भारत चिंतातुर आहे. हे बंदर भारताला वेढण्याचा प्रयत्न आहे असे मत जपान, भारत व अमेरिकेत आहे. पाकिस्तानातील वाढत्या मुस्लिम मूलतत्त्ववादाला आर्थिक प्रगतीमुळे आळा बसू शकेल असा दोन्ही सरकारांचा दावा आहे. (तो विवाद्य आहे)

सौदी अरेबिया या अति-संपन्न देशात या आतंकवादाचा जन्म झाला. चीनअंतर्गत अल्पसंख्यांक मुस्लीम (वीघर) अस्वस्थ आहेत. सध्या वीघरांची इस्लाम ही धार्मिक श्रद्धा नष्ट करण्यासाठी, तथाकथित 'मनोपरिवर्तना'साठी सरकारने लाखोंना बंदिवासात ठेवले आहे. त्यांना पाकिस्तानातून मदत मिळते ही चीनची धारणा आहे. म्हणून पाकिस्तानवर नियंत्रणासाठी OBOR.

OBOR अंतर्गत इतर देशांप्रमाणेच या चिनी आगमनाचे सरकार स्वागत करते पण सामान्य पाकिस्तानी जनता त्याबाबत साशंक आहे. उदा. आज ग्वदारमध्ये सुमारे ३० हजार चिनी आहेत. ती संख्या वाढेल. आजच बंदराच्या आणि त्यांच्या सुरक्षेसाठी कडक व्यवस्था करण्यात आली आहे. त्याबाबत स्थानिकात असंतोष आहे. इस्लामाबादमध्ये चिनी सुपरमार्केटमध्ये डुकराचे मांस विकले जाते (ते मुस्लिमांना निषिद्ध), मसाज पार्लर्स आले आहेत, तोकड्या कपड्यात चिनी स्त्रिया इस्लामाबादमध्ये फिरू लागल्या आहेत. मुस्लीम नागरिकांना या गोष्टी पचनी पडत नाहीत. 'हा देश मुस्लीम आहे' याची ते आपापसात सतत नाराजी व्यक्त करतात.

श्रीलंका श्रीलंकेतील मोठा प्रकल्प कोलंबो बंदराचे नूतनीकरण. हा प्रकल्प १.६ बिलियन डॉलर्सचा. त्याची सुरुवात मोठ्या डामडौलात आधीचे अध्यक्ष राजपक्ष यांच्या कारकिर्दीत २०१४ला झाली. मग राजपक्ष निवडणूक हरले व वेगळे सरकार आले आणि हा व इतर प्रकल्प थांबले. आता कोठे दीर्घ वाटाघाटीनंतर परत त्याला हिरवा झेंडा मिळाला. म्हणजे सत्तापालटाने एखादा प्रकल्प रद्दही होऊ शकतो. त्याचा फटका स्थानिक कामगार, कंत्राटदार यांना बसतो. श्रीलंकेच्या या दिरंगाईचे कारण भारताचा दबाव असे मानले जाते.

प्रस्तावित नवीन बंदर हे दुबई किंवा सिंगापूरसारखे चकचकीत शहर असेल. त्याने स्थानिक पारंपारिक कोळी उपजीविका गमावतील, पर्यावरणाची हानीही होईल. त्याची पर्वा ना चीनला ना श्रीलंका सरकारला.

श्री लंकेतच चीनच्या OBORच्या दुसऱ्या एका प्रकल्पाचा ताजा इतिहास आश्वासक नाही. राजपक्ष यांच्या हम्बातोता या शहरात एक अत्याधुनिक विमानतळ, हॉस्पिटल, बंदर बांधण्यात आले/नूतनीकरण झाले. हा विमानतळ आज जगातील सर्वात रिकामा विमानतळ म्हटला जातो. कारण तेथे रोज फक्त एक विमान येते. वर्षाकाठी १० लाख प्रवासी येतील हा आधीचा अंदाज होता तर आज जेमतेम पन्नास हजार येतात. नवीन हॉस्पिटल असेच रिकामे आहे - ते आता चिनी कामगारांसाठी होस्टेल आहे. चिनी पैशाने बंदर आधुनिक करण्यात आले, त्या कर्जाची परतफेड जमेना म्हणून एका चिनी कंपनीला ते बंदर ९९ वर्षांच्या भाडेपट्ट्यावर या वर्षापासून देण्यात आले. हे चीनचे अर्थकारण असावे. यजमान देशाला महागडे प्रकल्प झेपले नाहीत की आपण मालकी घ्यावी व कायमचे पाय रोवावेत.

पर्यावरण: चीनने देशांतर्गत कोळसा वापरून वीज निर्मिती करणारे १००हून अधिक कारखाने बंद करण्याचा निर्णय घेतला कारण प्रदूषण. अगदी राजधानीतही लोक गुदमरू लागल्यावर सरकार जागे झाले. पण त्याच वेळी ६२ देशात चीन कोळशापासून वीज निर्मितीचे १६०० कारखाने उभारत आहे. त्यातल्या काही देशात प्रदूषण विरोधकांवर दबाव आणणे, खोटेया कोर्टकचेऱ्यांचा ससेमिरा लावणे, अटका करणे हे प्रकार सर्रास चालतात. तेच चीन स्वतःच्या देशातही करतो.

जगातील बहुतेक देशांनी पर्यावरणाच्या रक्षणासाठी Paris Agreement २०१५ ला केले. त्यातून ट्रम्पची अमेरिका बाहेर पडली. तेव्हाची अपेक्षा - याबाबत जगाचे नेतृत्व आता चीन करेल ही होती. ती साधार दिसत नाही.

आधुनिक तंत्रज्ञान

समाज व संसाधन या संदर्भात आता आधुनिक तंत्रज्ञानाची दाखल घ्यावी लागेल. ते महत्वाचे संसाधन आहे. त्याची मालकी आणि त्यावरील नियंत्रण यांचे महत्त्व व संकेत आपल्याकडील रिलायन्स-जिओ वरून

लक्षात यावेत. चीनअंतर्गत पहाता तेथे आज ७० कोटी लोक smartphones वापरतात. सततचे messages, voice assistants यामुळे प्रचंड data निर्माण होतो. त्यामुळे चेहरा ओळखणे, bot messaging करणे इ. गोष्टींसाठी Artificial Intelligence (AI) विकसित करण्यात व्यापाराला रस आहे. या उगवत्या उद्योगाला सरकारी पाठिंबाही आहे.

पण चीनचे विशिष्ट स्वरूप लक्षात घेता, नागरिकांवर अधिक देखरेख, सत्ताविरोधाला आणखी पायबंद हे निष्पन्न होत आहे व वाढणार. AI आतंकवाद्यांसारख्या समाज विध्वंसक गटांच्या हातात पडल्यास होणारा मोठा अनर्थ टळावा म्हणून पश्चिमेत या उद्योगाने विध्वंसक कृत्यांना मदत होईल असे programs आम्ही बनवणार नाही अशी ग्वाही दिली आहे. चीनने नाही.

मूल्यमापन यासाठी म्यानमारचे उदाहरण घेऊ. हा देश चीनवर बहुतांशी अवलंबून आहे. China National Petroleum Corporation ही चिनी कंपनी आणि म्यानमारचे सरकार यांचा एक संयुक्त प्रकल्प आहे. त्यानुसार चीनमधून म्यानमारमध्ये तेल आणि नैसर्गिक वायूची पाईपलाईन टाकण्यात येत आहे. ती बंगालच्या उपसागरापर्यंत जाईल. या मार्गावरच्या एका खेड्याची कहाणी आता बाहेर आली आहे. त्यावरून हा 'विकास' कसा होत आहे हे दिसेल.

या पाईपलाईनसाठी Kapaing Chaung या खेड्यातले एक धरण प्रथम नष्ट करण्यात आले. या धरणाच्या आधारावरच्या अनेक आमराया कापण्यात आल्या. मग आजूबाजूच्या शेतजमिनीत पाणी घुसले. ती नापिक झाली. गावाला पाणी देणाऱ्या नदीचा प्रवाहही खंडित झाला. ज्या शेतात या आधी एक हजार पोती तांदूळ होत असे, ते उत्पन्न निम्म्यावर आले. आता शेतकऱ्यांवर मोलमजुरीची वेळ आली आहे. ते रस्ता बांधणी, इतर शारीरिक हमाली करायला मजबूर झाले आहेत.

धरण परत बांधावे, ही गावकऱ्यांची मागणी स्थानिक सरकार आणि राज्य सरकार यांच्यात pingpong सारखी इकडून तिकडे आणि तिकडून इकडे जाते. ज्यांच्या जमिनी गेल्या त्यांना मोबदलाही जेव्हा मिळाला, तेव्हा कस्पटासमान मिळाला. प्रकल्प अधिकाऱ्यांनी या संपूर्ण पाईपलाईनच्या मार्गातील अनेक खेड्यांतील शेतकऱ्यांच्या जमिनी अशाच बळकावल्या. म्यानमारच्या कायद्याप्रमाणे परदेशी कंपन्यांना म्यानमारमध्ये शेतजमीन विकत घेता येत नाही. त्यावेळी म्यानमारमध्ये लष्करी सरकार होते पण तोच प्रकार लोकशाही सरकार आल्यावरही चालू आहे. शेतकऱ्यांना तुमच्या जमिनी सरकार/चिनी कंपनी घेईल अशी पूर्वसूचनाही देण्यात आली नाही. या पाईपलाईनने एकूण ५ लाख रोजगार निर्माण होतील हा आधीचा दावाही खोटा ठरला. पर्यावरणाची हानी दाबून ठेवण्यात आली.

या सगळ्या बळकावात किमान १०२ भ्रष्टाचाराची प्रकरणे नागरी हक्क समितीने जाहीर केली आहेत. बळींना दाद न फिर्याद. अशा प्रकरणांचे भारतीय प्रतिबिंब आपण हरघडी पहातोच.

निरीक्षण

एकूण चित्र पाहता चीनचा शिरकाव मुळातच दुबळ्या असलेल्या देशांमध्ये होताना दिसतो आहे. या देशांमध्ये व्यवस्था कमकुवत असते. जनतेचे भले करण्याची सरकारची इच्छा असते असे गृहीत धरले तरी ती अंमलबजावणी नीट होत नाही. त्यात भ्रष्टाचार, दिरंगाई हे घटक. चीनचा सहभाग आज केवळ व्यावहारिक दिसतो, नैतिक नाही. (तो दीर्घकालीन राजकीय असावा - श्री लंका, पाकिस्तान) 'तुमची व्यवस्था तुम्ही सुधारा' हा आज अघोषित दृष्टिकोन आहे. तुलनेत पश्चिमेतील व्यापार करू पाहणाऱ्या कंपन्यांचे अविकसित देशाशी वर्तन निराळे असते. व्यापार नैतिक हवा हा निदान धोरणात्मक आग्रह असतो. अविकसित देशांतील कारखान्यात कामगार सुरक्षा आहे ना, बाल-मजूर नाहीत ना, याची तपासणी केली जाते. उदा. nikeचे बूट, gapचे कपडे अविकसित देशातून येतात. बांगलादेशातील राणा प्लाझा या कपड्यांच्या कारखान्यातील २०१३च्या दुर्घटनेनंतर

पश्चिमेने हे धोरण अधिक कडक केले.

चीनकडून ही अपेक्षा ठेवता येत नाही. जेथे देशांतर्गत धोरणच मानवी हक्क मानत नाही तो देश बाहेर ते पाळेल हा भ्रम आहे. OBOR ची तपासणी मानवी हक्कांखेरीज इतरही कसोट्यांवरही केली पाहिजे - ज्या देशांची प्रगती आजवर आर्थिक व राजकीय कारणांनी भांडवलाच्या अभावी खुंटली होती, त्यांना भांडवल उपलब्ध होणे हा वरवर पहाता निर्विवाद win-win संयोग वाटतो. चीन व तो देश दोघेही जिंकतात. पण नवीन प्रकल्प तद्देशीयांच्या हिताचे आहेत का, चीनला त्याच्या गुंतवणुकीवर निश्चित परतावा देण्यासाठी हे प्रकल्प आर्थिकदृष्ट्या सतत फायदेशीर असणार का, प्रकल्प उभारणीत स्थानिक माल, श्रमशक्ती आणि पैसा यांना कितपत संधी मिळणार हे आज सांगता येत नाही. त्याबरोबर एखाद्या देशाचे राजकीय सार्वभौमत्व बळी पडेल का आणि काय प्रमाणात हेही अनिश्चित आहे.

प्रमुख संदर्भ

“‘One Belt, One Road’ An Economic Roadmap’ *The Economist Intelligence Unit* २०१६

The Guardian, The Economist, International New York Times,

The Economic Times इ. मधील लेख २०१४ -२०१८.

www.art-non-deco.com
artnondeco@yahoo.co.uk

**समता, बंधुता, लोकशाही,
संविधाना शिवाय पर्याय नाही.**

**विवेक पससू जनाजनात,
संविधान जागवू मनामनात.**

**तुमचा आमचा एकच विचार,
संविधानाचा करु प्रसार.**